

Eserleri. 1. Şerhu 'Aķideti't-tevhîd. Müellifi meġhul Berberice bir İbâzî akaid metni olan, Cerbe İbâzî âlimlerinden Ebû Hafı b. Cemî' el-Cerbî tarafından Arapça'ya tercüme edilen ve Kuzey Afrika İbâzîleri arasında çok meşhur olan 'Aķideti't-tevhîd (Muķaddimetü't-tevhîd) adlı risâleye yazdığı şerhtir. Onun bu eseri 'Aķideti't-tevhîd şerhleri içinde en çok bilinenidir. Eseri ilk defa Muhammed b. Yûsuf el-Bârûnî bir mecmua içinde (Kahire 1304/1886, s. 31-76), daha sonra Ebû İshak İbrâhim Etfafeyîş Muķaddimetü't-tevhîd ve şürûhuhâ başlıklı eser içinde (Kahire 1353) yayımlamıştır. Ayrıca Halife b. el-Hâc Saîd eş-Şeybânî tarafından Ebû Hafı'nın metni ve Şemmâhî'nin şerhiyle birlikte neşredilmiştir (Muķaddimetü't-tevhîd ve ma'ahû şerhân, baskı yeri yok, 1973). Telâtî'nin bu şerhi üzerine sonraki dönem İbâzî âlimlerinden Ebû Hafı Amr b. Ramazan et-Telâtî, *Neticetü'l-efkâr fî ta'likî 'Aķideti'l-ibrâr* adıyla bir ta'lik yazmıştır (Custers, I, 289-290). **2. Şerhu metni'l-Âcurrûmiyye.** Kuzey Afrikalı İbn Âcurrûm'un nahive dair meşhur eseri *el-Muķaddimetü'l-Âcurrûmiyye* üzerine yazılan bu şerhi, Cezayir Vercelân'daki (Ouargla) Kâsîdî Merbâh Üniversitesi'nde Bin Mîlûd et-Ticânî 2011 yılında yüksek lisans tezi olarak tahkik etmiştir.

Telâtî'nin ayrıca, muhtemelen Cerbe adasını Hıristiyanların veya Turgut Reis'in kuşatması dolayısıyla Vâdimîzâb'daki hocası Ebû Mehdî'ye ve ora halkına birlik çağrısı yapan bir mektubu (Mektebetü'l-Bârûnî, nr. 573.238/5), bazı fetvaları (meselâ *Cevâb li's-Şeyh Ebî Süleymân Dâvûd b. İbrâhim et-Telâtî 'an haddi'l-ġnâ'* adıyla; Mektebetü'l-Bârûnî, nr. 573.238/2) ve *Zâ'idü'l-lûġ* gibi hocalarının vefatı üzerine kaleme aldığı mersiyeleleri (Mektebetü Sâlim b. Ya'kûb) günümüze ulaştırmıştır. Yeni kaynakların bir kısmında Telâtî'nin Ebherî'ye ait *İsâġûcî'ye* dair *Şerh 'alâ metni'l-İsâġûcî'* adıyla bir eser yazdığı kaydedilip (Ali Yahyâ Muammer, s. 159; Mahfûz, I, 239) onun adıyla basılmışsa da (Tunus 1321, 1347) bazı araştırmacılar, bu şerhin Telâtî'nin çağdaşı ve hemşehrisi Ebû'r-Redbî Süleyman el-Cerbî el-Medenî'ye ait olduğunu tesbit etmiştir (Ferhât el-Ca'bîrî, s. 138; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî v.dġr., II, 140, 205; Ali Ekber Ziyâî, s. 350; Custers, I, 352-353). Nitekim Süleyman el-Cerbî'nin çağdaşı olan Bedreddin el-Karâfî, onun *İsâġûcî* ile Teftâzânî'nin *el-Muġtaşarîna* (Muġtaşarü'l-Muġtavvel) birer şerh yazdığını kaydettiği gibi (*Tevşihu'd-Dibâc*, s. 102,

105) Yahyâ b. Behûn Hâc İmuhammed bu şerh üzerine yaptığı doktora çalışmasında (*Hâşiyetü Süleymân el-Cerbî 'alâ Muġtaşarî't-Teftâzânî*, Câmîatü'l-Cezâir külliyyetü'l-âdâb ve'l-lugât, 2013) eserin müellifini Süleyman b. Abdurrahman b. Süleyman el-Cerbî olarak kaydetmiş ve biyografisini verirken sadece bu eseriyle *Şerhu'l-İsâġûcî'yi* zikretmiştir. P. Crone ve Fr. Zimmermann, P. Cuperly'nin "Une profession de foi İbâdite" adlı makalesinde (*BEO*, XXXII-XXXIII [1981-82], s. 43), taş baskısı yapılan (1314) *er-Red 'ale's-Şufriyye ve'l-Ezârîķa* adlı bir eserin müellifi olarak zikredilen Dâvûd b. İbrâhim'in, Ebû Süleyman Dâvûd b. İbrâhim et-Telâtî olabileceğini söylemiş (*The Epistle of Sâlim ibn Dhakwân*, s. 272-273), ancak bu eser hiçbir kaynakta Telâtî'ye nisbet edilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bedreddin el-Karâfî, *Tevşihu'd-Dibâc* (nşr. Ahmed eş-Şüteyvi), Beyrut 1403/1983, s. 102, 105; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye fî mevki-bi't-târih*, Beyrut 1385/1966, s. 157-161, 297, 301-302, 426; Mahfûz, *Terâcîmü'l-mü'ellifîn*, I, 237-241; Ferhât el-Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-haġârî li'l-'aķideti'l-İbâziyye*, [baskı yeri yok] 1989 (Matbaatü'l-elvânî'l-hadîse), s. 59, 131, 133-140, 169; Saîd b. Yûsuf el-Bârûnî, *Fihrisü maġtûâtî Mektebeti'l-Bârûnî*, Tunus 1998, s. 130; Yûsuf b. Ahmed el-Bârûnî, *Cezîretü Cerbe fî mevki-bi't-târih*, Tunus 1998, s. 45, 138-140; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî v.dġr., *Mu'cemü a'lâmi'l-İbâziyye*, Beyrut 1421/2000, II, 140-141, 205; P. Crone – Fr. Zimmermann, *The Epistle of Sâlim ibn Dhakwân*, Oxford-New York 2001, s. 272-273; Ali Ekber Ziyâî, *Mu'cemü meşâdirü'l-İbâziyye*, Tahran 1424/2003, s. 348-349, 350, 356; Sâlim b. Ya'kûb, *Târihu Cerbe ve 'ulemâ'üha'l-İbâziyye*, Tunus 2009, s. 279-282; M. H. Custers, *Bibliyûġ-râfya'l-İbâziyye* (trc. Mûhamed Ümâdî – Hadîce Kerîr), Maskat 1433/2012, I, 163, 199, 200-201, 233, 239, 282, 289-290, 294-298, 349, 351-353, 442, 562, 672, 675; P. Cuperly, "Une profession de foi İbâdite: La Profession de foi d'Abû Zakariyyâ' Yahyâ ibn al-Ĥayr ibn Abî l-Ĥayr al-Ġannâwunî", *BEO*, XXXII-XXXIII (1981-82), s. 21-54; Muhammed İsâ Mûsâ, "et-Telâtî, Ebû Süleymân Dâvûd b. İbrâhim el-Cerbî", *Mv.AU*, IV, 558-561.

KADİR GÖMBEYAZ

TEMMÂM HASSÂN

(تَمَام حَسَان)

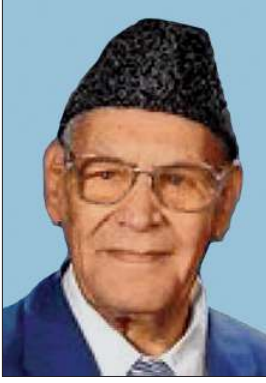
(1918-2011)

Arap dünyasında
modern dil araştırmalarının
öncülerinden.

Yukarı Mısır (Saîd) bölgesinde bulunan Kanâ vilâyetine bağlı tarihî Kernek köyünde doğdu. Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Ferşût köyünde Tevfik el-Kâdî'den

tecvid okudu ve Hafı kıraatini öğrendi. Ezer'de lise kısmının ardından 1935-1939 yıllarında el-Ma'hedü'd-dîn bölümünde okudu. Daha sonra girdiği Kahire Üniversitesi Dârülulûm Fakültesi'ni 1943'te bitirdi ve aynı fakülteden öğretmenlik diploması aldığı 1945'te Medresetü'n-Nukrâşî en-Nemûzeciyye'de Arap dili öğretmeni olarak göreve başladı. Bir yıl sonra Eğitim Bakanlığı'ndan kazandığı bursla İngiltere'ye gitti. Londra Üniversitesi'nin Ma'hedü'd-dirâsâtî's-Şarkıyye ve'l-İfrıkiyye bölümüne kaydoldu ve altı yıl boyunca modern dil bilimi teorilerini öğrendi. Bu teorileri Arap İslâm dünyasına taşıdı. Üniversitede "siyak nazariyesi"nin sahibi John Rupert Firth gibi önemli dilcilerden yararlandı. Bazı Arap lehçelerinin ses bilimi esaslarını incelerken Batı fonetik yöntemlerinden etkilendi. Londra Üniversitesi'nde yüksek lisans tezini Yukarı Mısır'da Kernek lehçesine, doktora tezini de Yemen'de altı ay kaldığı Aden lehçesine ait fonetik olguların ses değişim ve dönüşümlerini modern Batı yöntemlerine göre inceleyerek tamamladı. 1952'de İngiltere'den dönünce Kahire Üniversitesi Dârülulûm Fakültesi'ne öğretim üyesi tayin edildi. 1959'da doçentliğe yükseldi. 1961'de Nijerya'nın başşehri Lagos'ta Birleşik Arap Cumhuriyeti kültür müsteşarlığı yaptı. 1964'te sarf-nahiv kürsüsü profesörü oldu, bu kürsünün başkanlığına ve fakülte sekreterliğine getirildi.

1967'de geçici görevle Hartum Üniversitesi'ne gitti. Burada dil araştırmaları bölümünü kurdu ve ilk başkanlığını üstlendi. 1972'de Dârülulûm Fakültesi dekanlığına tayin edildi. Aynı yıl kurduğu Mısır Dil Araştırmaları Cemiyeti'nin ilk başkanı oldu. 1973-1979 yıllarında Fas'taki V. Muhammed Üniversitesi'nde görev aldı. Burada modern yöntemlere göre dil ve Arap dili araştırmaları konusunda birçok tez yönetti, birçok araştırmacı yetiştirdi. Bir süre hocalık yaptığı Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde dil ve eğitim uzmanlığı, ana dili Arapça olmayanlara Arap dilini öğretme bölümlerini kurdu. Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî'ye bağlı Kur'an Tercümesi Komisyonu'nda ve Kanâ vilâyetindeki Cenûbülvâdî Üniversitesi'nde çalıştı. Kahire Üniversitesi Yüksek Konseyi'ne bağlı Arap Dili Dâimî İlmî Konseyi'nin sekreterliğini üstlendi. Mısır, Suriye, Irak, Ürdün, Cezayir, Libya, Fas gibi Arap ülkeleri üniversitelerine bağlı çok sayıda akademik tez yönetti. 1978'de emekliye ayrıldı. 1980-1988 yılları ile 2003 yılından vefatına kadar iki dönem Kahire Arap Dil Kurumu üyeliğinde bulundu.

Temmâm
Hassân

Mekke'de on altı yıl kaldı. Hayatının son on yılını Kur'an araştırmalarına hasretti. Geçirdiği beyin ameliyatından kısa bir süre sonra 11 Ekim 2011 tarihinde Kahire'de vefat etti. Temmâm 1972'de Rabat'ta Mektebü Tensikî't-ta'rib takdir ödülünü, 1984'te Suudi Krallığı'nda Uluslararası Âl-i Basîr ödülünü kazanmış, 1978'de yaptığı dil araştırmaları dolayısıyla kendisine Saddam ödülü, 2006'da Kral Faysal Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı ödülü verilmiş, 2008'de Vücd'e'de (Fas) düzenlenen Arap Dili ve Beşerî Gelişim Uluslararası Kongresi'nde kendisine şeref ödülü takdim edilmiştir.

Batı dünyasında son asırlarda gelişme kaydeden modern gramer ve dil araştırmalarının etkisinde kalan Temmâm Hassân, Arap grameri ve dil biliminde birçok yeni fikir ve yaklaşım ortaya koymuştur. Onun *el-Luğatü'l-ʿArabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ* adlı kitabı Arap dili incelemelerinde çığır açmış üç temel eserden biri kabul edilmiştir. Diğer ikisi Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'i ile Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin *Delâ'ilü'l-İ-câz*'ıdır. Sîbeveyhi'nin eserine *el-Kitâb* denildiği gibi Temmâm'ın eseri de *el-Kitâbü'l-Cedîd* diye nitelenmiştir. Buna bağlı olarak kelâmın anlamının belirlenmesi ve yorumlanmasında üç teori ortaya konmuştur. Bunların ilki Sîbeveyhi'nin temsil ettiği âmil/avâmîl nazariyesi, ikincisi Cürcânî'nin temsil edip esaslarını ortaya koyduğu nazım teorisi, üçüncüsü de Temmâm Hassân'ın temsil ettiği karîneler teorisi. Başta *er-Red'ale'n-nuhât*'ın sahibi, XII. yüzyıl dil âlimi İbn Madâ el-Kurtubî olmak üzere İbrâhîm Enîs, İbrâhîm Mustafa, Abdurrahman Eyyûb ve Abdülkâdir el-Müheyri gibi çağdaş dil bilimcileri âmil nazariyesini reddedip onu alaya almışlar, fakat yerine de başka bir teori koyamamışlardır. Ardından bunu Temmâm Hassân gerçekleştirmiş, kelâmın anlamının belirlenmesinde "tedâfürü'l-karâin" (karîneler dayanışması)

adını verdiği lafız ve anlama yönelik on yedi karînenin dikkate alınması gerektiğini söylemiştir. Bunlar anlamla ilgili olarak isnad, tahsis, nisbet, tebaiyyet, muhalefet, maiyyet, zarfıyyet, tahdîd/tevkîd, hal karîneleri; lafza yönelik olarak i'rab alâmeti, rûtbe (mahfûz ve gayri mahfûz rûtbeler), sîga, mutâbakat, teğâm, rabt, edat, nağme karîneleridir. Âmil nazariyesine göre kelime ve kelâmın anlamının belirlenmesinde i'rab alâmeti yeterli iken Temmâm Hassân bunu on yedi karîneden sadece biri olarak değerlendirmiş, bazı durumlarda i'rab alâmeti zâhir değil mukadder veya mahallî olduğundan onu anlamı belirlemede yeterli görmemiştir. Kadîm müfessirlerin Kur'an'ı Sîbeveyhi'nin âmil nazariyesine göre yorumladığını, bunun yeterli bulunmadığını, anılan karînelerle siyak bağlamında Kur'an'ın yeniden yorumlanması gerektiğini vurgulamış, karîneler nazariyesini *el-Beyân fi revâ'î'l-Ḳur'ân* adlı eserinde Kur'an'a uygulamış, birçok yeni yorum ve yaklaşım ortaya koymuştur: Rahmetin azapla çelişmesi sebebiyle "rahmândan bir azap..." âyetindeki (Meryem 19/45) rahmân kelimesinin "müheymin" (gözetleyen, murakabe eden) anlamında; A'râf süresinde geçen (7/20) "illâ"nın istisna değil istidrak (önce geçen cümlede yanlış anlaşılma ihtimalini giderici ifade getirmek) anlamında yorumlanması; "vasat, evsat" kelimelerine (el-Bakara 2/143; el-Mâide 5/89; el-Kalem 68/28) "efdal" anlamı, "el-vâdi'l-eymen" terkiibine (el-Kasas 28/30) "sağ taraf" değil "bereketli kutsal vadi" mânası verilmesi ilk defa Temmâm Hassân tarafından ileri sürülmüştür. Hz. Ya'kûb'un kendi oğullarına Mısır'a farklı kapılardan girmeleri tavsiyesini de (Yûsuf 12/67) hasede ve nazar değmesine bağlayan geleneksel yorumun aksine açıklıktan telef olma endişesine bağlamıştır. Temmâm, yüksek lisans ve doktora tezlerinde Kernek ve Aden lehçelerindeki fonetik olguları incelerken tesbit ettiği Arap dilinin nağme kriterlerini (mîzânü't-tengîm) ve vurgu (nebr) kurallarını *Menâhicü'l-bahş fi'l-luğa* adlı eserinde ilk defa ortaya koymuştur. Kelâmda yerine göre lafzın sesinin uzun-kısa, kalın-ince, güçlü-zayıf söylenmesi şeklinde meydana gelen nağme soru, ispat-nefiy, şart gibi cümle çeşitlerine göre değişir. Buna bağlı olarak vurgu heceleri de farklılık arzeder. Bu olgu kelâmın anlamını yorumlamada da yardımcı olur.

Temmâm Hassân kelimeyi isim, fiil, harf şeklindeki klasik ayırımı yerine la-

fız ve mâna temelinde yediye ayırmıştır. Bunlar isim, fiil, sıfat, zarf, zamir, hâlîfe/iğâle (isim-fiil) ve harftir (edevat/fevâsıl). Ayrıca basit üç sarf zamanı ile bağlama (siyak) dayalı nahiv zamanları arasında ilk ayırımı o yapmış ve Arap dilinde zamanların toplam sayısını on altıya çıkarmış, inşa ettiği "cihet" kavramını nahiv zamanı unsurlarından biri olarak kabul etmiştir. Kadîm dillerin şâz ve nâdir olarak nitelediği kullanımları bir üslûp özelliği kabul eden Temmâm, saydığı on yedi karîneden birinin ruhsatına dayanan, üzerine kıyas yapılabilen bu şâz kullanımla "udûl (sapma) üslûbu" ve "udûl istimali" adını vermiştir. Bu bağlamda Kur'an'da görülen, insan akıl ve mantığının ortaya koyduğu nahiv sisteminden farklılıkları udûl üslûbu diye nitelemiş, bunları daha etkili anlatım, i'câzî delâlet, belâgî sır ve edebî sanat incelikleri taşıyan üslûp özellikleri olarak değerlendirmiştir. Temmâm, kadîm dillerin kabul ettiği gibi iştikakın aslının masdar (Basra mektebi) veya müfred mâzi (Kûfe mektebi) değil her kelimenin köküne (فعل) tekabül eden ana maddesi olduğunu söylemiş, yine ziyade harflerin daha önce belirlendiği gibi on değil daha fazla olduğunu, bunun da yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sözlüğü gelişmiş lügavî bir sistem kabul ederek inceleme konusu yapan ilk dilci Temmâm'dır. Yine sözlüğü birbirleriyle ilgili bulunmayan kelimeler yığını değil birbiriyle belirli alâkalarla bağlı öğeler sistemi şeklinde değerlendirmiştir.

Eserleri. Telif. 1. *el-Luğatü'l-ʿArabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ* (Kahire 1973, 1979). Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından sonra Arap gramerine yeni bakış açısından ikinci kitap kabul edilen eser içerdiği cüretli fikirler sebebiyle büyük tartışmalara yol açmış, hakkında eserler ve makaleler yazılmıştır. Kelime, kelâm, lügat, fonetik, sarf sistemi, nahiv sistemi, siyak zavâhiri, delâlet ilmi, mu'cem, isim, sıfat ve fiil kalıpları, sîga ve sarf mîzanı, zamirler, isim-fiiller, zarflar, edatlar, tengim mîzanları, nebr kuralları, karîneler, sahih-illetli sesler, mu'cemler ve şevâhid gibi Arap dil bilimini geniş perspektifte ele alıp inceleyen, modern dil bilimi araştırmalarından esinlenmiş özgün yaklaşım ve yorumlar içeren bir eserdir. **2. *el-Beyân fi revâ'î'l-Ḳur'ân*** (I-II, Kahire 1413/1993, 2009). Eserde Kur'an metninin dil ve üslûp özellikleri incelenmiş, metin analizinde lügavî yöntem uygulanmıştır. Yazarın geniş dil bilimi birikimi, engin edebî his ve

zevkiyle kaleme aldığı kitap Kur'an metninin terkip ve üslûbunun modern anlamda incelendiği ilk eserdir. 3. *Menâhicü'l-baḥs fi'l-luḡa* (Kahire 1955, 1986, 1990; Dârülbeyzâ 1979, 1992). Dil ve Arap dili incelemelerinde izlenecek yöntemler, Arap dilinin nağme kriterleri ile vurgu (nebr) kaideleri gibi meselelere dairdir. 4. *el-Uşûl* (Kahire 1981, 1982, 2000). Arap dil bilimi düşüncesinin asılları olan nahiv, fikhü'l-luḡa ve belâğatin epistemolojik incelemesidir. 5. *el-İctihâdâtü'l-luḡaviyye* (Kahire 2007). Metin analizinde dil bilimi yöntemi üzerinedir. 6. *el-Luḡa beyne'l-mi'yarîyye ve'l-vaşfiyye* (Kahire 1958; Dârülbeyzâ 1992). Kıyas ve kaidelere dayalı dil bilimiyle tasvire dayalı dil bilimine dairdir. Temmâm'ın diğer başlıca eserleri de şunlardır: *Menhecü'n-nühâti'l-ʿArab* (Kahire 1971); *et-Temhîd fi iktisâbi'l-luḡati'l-ʿArabiyye li-ğayri'n-nâtîkine bihâ* (Mekke 1404/1984); *Maḳâlât fi'l-luḡa ve'l-edeb* (I-II, Mekke 1985; Kahire 2006, 2011); *el-Hulâsâtü'n-naḥviyye* (Kahire 2000); *Dirâsetü'l-ma'na ʿinde'l-uşûliyyîn* (Kahire 2001); *Ḥavâtîru men te'emmele luḡate'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* (Kahire 2006); *Mefâhîm ve mevâkıf fi'l-luḡa ve'l-Ḳur'ân* (Kahire 2010); *el-Fikrü'l-luḡaviyyü'l-cedîd* (Kahire 2012); *Ḥaşâdü's-sin'in min ḥuḳûli'l-ʿArabiyye* (Kahire 2012).

Tercüme: *Mesâlikü's-seḳâfeti'l-iğ-rîkıyye ile'l-ʿArab* (Kahire 1957, 2010; Beyrut 2003; De Lacy O'leary'nin *How Greek Science Passed to the Arabs* adlı eserinin çevirisi olup eserde eski Yunan kültürünün Araplar'a geçiş yolları üzerinde durulmuştur); *el-Fikrü'l-ʿArabî ve mekânühü fi't-târîḫ* (Kahire 1961, 1997, 2007, 2010; aynı yazarın *Arabic Thought and its Place in History* adlı eserinin tercümesidir); *Eşerü'l-ʿilm fi'l-müctemaʿ* (Kahire 1958; Bertrand Arthur William Russell'in *The impact of Science on Society* adlı eserinden çevrilmiştir); *el-Luḡa fi'l-müctemaʿ* (Kahire 1959, 2003; Morris Michael Lewis'e ait eserin çevirisidir ve beşerî bilimlerden dil bilimi, psikoloji ve sosyoloji meselelerine dairdir); *en-Naş ve'l-ḥiḳâb ve'l-icrâʿ* (Kahire 1418/1998, 2007; Robert de Boucherand'dan çeviridir. Batı'da metin dil biliminde en büyük eser olarak kabul edilen kitapta genel dil bilimi ve belâğat meseleleri örneklerle ele alınmıştır); *Luḡaviyyâtü'n-naş* (*Linguistics Encyclopaedia*, ed. Kirsten Malmkjaer, Cambridge 1991; İngilizce'den tercüme olup *İctihâdât luḡaviyye* adlı kitabının

sonuna eklenmiştir, Kahire 2007, s. 361-384); *Naẓra Simîyâtîkiyye li'n-nuşûş* (Fluid Meril'den çeviri olup bu da anılan eserin sonunda yer alır [s. 385-399]).

Temmâm, bunların dışında dil bilimleri ve kültür alanlarında aşağıdaki dergilerde yayımlanan çok sayıda makale yazmıştır: *el-Ezher, Minberü'l-İslâm, el-Mecelle, el-Lisânü'l-ʿArabî, el-Fuḫûl, el-Buḫûsü'l-luḡaviyye ve'l-edebîyye* (Mekke), *el-Ḥaşâd* (Küveyt), *el-Kitâb* (Bağdat), *el-Muḥâdârât* (Cidde), *ed-Dirâsâtü'l-Ḳur'âniyye* (Londra), *el-Menâhil* (Mağrib), *Ḥavliyyatü Külliyyeti dâri'l-ʿulûm* (Kahire), *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb* (Mağrib), *Mecelletü Mecma'î'l-luḡati'l-ʿArabiyye* (Kahire), *Mecelletü Ma'hedî'l-luḡati'l-ʿArabiyye* (Mekke). Bazı makaleleri şunlardır: "Ḥaḫâ'u'l-Aḫmediyye fi tefsîri kavlihi te'âlâ ve ḫâterne'nebiyyîn" (trc. İbrâhim Muhammed el-Asîl, *ME*, XXVII/9-10 [1963], s. 1146-1151); "Ta'limü'n-naḥv beyne'n-naẓariyye ve't-taḫbîḳ" (*el-Menâhil*, sy. VII [Rabat 1976], s. 112 vd.); "et-Türâşü'l-luḡavî el-ʿArabî" (*el-Fuḫûl*, I/1, 1980); "el-Luḡatü'l-ʿArabiyye ve'l-ḫadâse" (*el-Fuḫûl*, IV/3, 1983); "el-Luḡa ve'n-naḳdü'l-edebî" (*el-Fuḫûl*, IV/1, 1983); "el-Müşṭalaḫü'l-belâḡiyyü'l-ḳadîm fi ḳavî'l-belâḡati'l-ḫadîse" (*el-Fuḫûl*, VII/3-4, 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman Hasan el-Ârif, *Temmâm Ḥassân râ'idin luḡaviyyen*, Kahire 1423/2002, tür.yer.; Sa'd Maslûh, "el-Mezhebü'n-naḥvî ʿinde Temmâm Ḥassân...", *Fi'l-Lisâniyyâtü'l-ʿArabiyyetü'l-mu'âşıra: Dirâsât ve müşâḳafât*, Kahire 1425/2004, s. 201-248; *el-Kitâbü't-Tezkâriyyü's-şâdir ʿani'd-Duktür Temmâm Ḥassân*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Mektebetü âlemi'l-kütüb); Hânî Nesîre, "Temmâm Ḥassân şâhibü naẓariyyeti niẓâmi'l-ḳarâ'ini'l-luḡavî", *eş-Şarḳu'l-evaṣaʿ*, Riyad 21 Zilhicce 1427; Hâlid Fehmî, "et-Tertübü'l-Mu'cemî fi Kitâbi'l-Uşûl...", *et-Türâşiyât*, sy. 13, Kahire 2009, s. 31-45; Kâdeh Leylâ, "Naḥve ḳurâ'e lisâniyye li-ḫavâliḫi'l-iḫâle...", *Mecelletü'l-Muḫteber*, sy. 1, Beskire/Cezayir 2009, s. 159-165; Abdurrahman Hasan el-Ârif, "Temmâm Ḥassân ve merşiyeye fi raḫilîhi lem tektemil", *Saḫîfetü'l-Medîne*, Mekke 23.11.2011; Haydar Cebâr Aydân – Dirgâm Ali Muhsin, "en-Naḥvü'l-vaşfi beyne'd-Duktür Mehdi el-Maḫzûmî ve'd-Duktür Temmâm Ḥassân: Dirâse fi mevâridi'l-ititîfâḳ ve'l-iḫtilâf beynehümâ", *Âdâbü'l-Küfe*, I/14, Küfe 2012; Muhammed Üveys, "Evvelü ʿâlimin luḡaviyyin...", *el-Va'yü'l-İslâmî*, sy. 558, Küveyt 2012; Haydar Muhammed, "et-Tefkîrü'l-morfocî ʿinde Temmâm Ḥassân", *Mecelletü'l-Aḳlâm*, I, Bağdat 2013; Hâlid Halîl, "Temmâm Ḥassân ve naẓariyyetü'l-ma'nâ", a.e., I, Bağdat 2013; Nuaym Muhammed Abdülganî, "ed-Duktür Temmâm Ḥassân fi reḫâbillâḫ", *www.odabasham.net* (11.03.2016); Şâkir Ferîd Hasan, "el-ʿAllâme ve'n-naḥviyyü'l-Miṣrî ed-Duktür Temmâm Ḥassân fi zimmeti't-târîḫ", *el-Ḥivârü'l-mütemed-*

din, *www.ahewar.org/debat* (11.03.2016); Hasan Mindîl el-Ukayfî, "Naẓarât fi üslûbi'l-ʿudûl fi'n-naşsi'l-Ḳur'âni", *www.almaktabah.net/vb/showthread.php?t=100841* (11.03.2016); Câbir Kumeyha, "Üstâzi el-Ḥabîb ed-Duktür Temmâm Ḥassân", *www.ikhwanonline.com/Article.aspx?* (11.03.2016); Muhammed Sâlih, "Temmâm Ḥassân evvelü ʿâlimin dir'amiyyin...", *maktoob.news.yahoo* (11.03.2016); Husâm ed-Dumrânî, "ed-Duktür Temmâm Ḥassân Sibeveyhi'l-Miṣrî", *www.cairodar.com* (11.03.2016); Hamîd el-Müsâvi, "Ḳurâ'e fi maḳâli Temmâm Ḥassân: el-Luḡa ve naḳdü'l-edeb", *Fikr ve Şeḳāfe*, *Hamidzag.blogspot.com* (11.03.2016).

İSMAIL DURMUŞ

TENKİZ

(تنكز)

Ebü Saîd Seyfüddîn
Tenkiz Halîl
b. Abdillâh el-Eşrefî
el-Hüsâmî en-Nâsırî
(ö. 741/1340)

**Memlükler dönemi emirlerinden
Dimaşk saltanat nâibi.**

680 (1281-82) yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Köle tüccarı Hoca Alâeddin es-Sivâsî'nin Mısır'a getirdiği Tenkiz (Tengiz) önce el-Melikü'l-Eşref Halîl b. Kalavun tarafından satın alındı. Onun öldürülmesinin ardından el-Melikü'l-Man-sûr Hüsâmeddin Lâçin'in, son olarak da el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un memlükleri içinde yer aldı. Kısa sürede sultanın hasekileri arasına girmeyi başardı ve sultanın ikinci saltanatı esnasında onlar emirliği (imretü aşere) rütbesine yükseldi. Sultanın, tahtını terkederek Kerek'e gittiği sırada Tenkiz de onun yanında bulunuyordu. O sırada kendisine çok güvenen sultan tarafından Dimaşk nâibi ile görüşmeler yapmak üzere görevlendirildi. Tenkiz'in bu görüşmeler esnasında kötü muameleye mâruz kaldığı, buna üzülen Muhammed b. Kalavun'un tekrar tahta çıkması halinde kendisini bu nâibin yerine tayin edeceğini vaad ettiği nakledilir (Safedî, *el-Vâfi*, X, 421; İbn Hacer el-Askalânî, I, 308).

Tenkiz, Muhammed b. Kalavun'un üçüncü defa tahta çıkmasının ardından önce tablâne (kırklar), daha sonra yüzler (imretü mie / takdîmetü elf) emirliğine terfi etti. Ayrıca sultan onu idarî konularda yetiştirilmek üzere saltanat nâibi Argun en-Nâsırî'ye mülâzım olarak görevlendirdi. Ardından sultanın kendisine güvenmesi, ayrıca vaadinden dolayı genç yaşta olması-na rağmen Dimaşk saltanat nâibliğine tayin edildi (1 Rebîülâhîr 712 / 6 Ağustos